Модуль 1. Матриці. Дії над матрицями

Структура модуля

Вступ

Короткий зміст

Теоретичний матеріал модуля викладено на двох рівнях — базовому (розділи 1.1—1.4) і розширеному (розділи 1.1—1.5).

У модулі:

— розглянуто матриці — важливий математичний інструмент, який широко застосовують як у математиці, так і в інженерних дисциплінах;

— запроваджено лінійні і нелінійні дії над матрицями;

— проілюстровано викладену теорію розв'язаними вправами та навчальними задачами;

— запропоновано низку задач для самостійного розв'язання (з відповідями) та 30 варіантів індивідуального завдання (з методичними вказівками).

Теоретична частина

1.1. Матриці

1.1.1. Основні поняття

Означення 1.1. *Матрицею* A *розміром* $m \times n$ звуть набір mn чисел — *елементів матриці*

$$a_{ij}, i = \overline{1, m}, j = \overline{1, n},$$

розташованих у прямокутній таблиці з m рядків та n стовпців.

$$A = A_{m \times n} = \left\| a_{ij} \right\|_{m \times n} = \begin{Vmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{Vmatrix}.$$

Символ a_{ij} читають як «а-і-жі».

Елементи матриці нумерують двома індексами, які вказують «адресу» елемента — верхній індекс зазначає номер рядка, а нижній — номер стовпця, на перетині яких стоїть елемент. Отже, елемент a_{ij} розташовано в i-му рядку та в j-му стовпці матриці A.

Приміром, у матриці

$$A = \begin{Vmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 4 & 5 & 6 \end{Vmatrix} \tag{1.1}$$

розміром 2×3, елемент $a_{11} = 1$ та елемент $a_{23} = 6$.

Матрицю розміром 1×1, яка містить один елемент, ототожнюють із цим елементом.

Набір елементів

$$\begin{Vmatrix} a_{i1} & a_{i2} & \dots & a_{in} \end{Vmatrix} \overset{\text{den}}{=} \left\| a_{ij} \right\|_{*n} \overset{\text{den}}{=} \overleftarrow{a}_i$$

звуть i-*м рядком* (завдовжки n) матриці A, а набір

$$\begin{Vmatrix} a_{1j} \\ a_{2j} \\ \dots \\ a_{mj} \end{Vmatrix} \overset{\text{den}}{=} \left\| a_{ij} \right\|_{m*} \overset{\text{den}}{=} \vec{a}_j.$$

звуть j-*м стовпцем* (заввишки m) матриці A.

Приміром, для матриці A (1.1) перший рядок

$$\overleftarrow{a}_1 = \begin{Vmatrix} 1 & 2 & 3 \end{Vmatrix},$$

а третій стовпець

$$\vec{a}_3 = \begin{Vmatrix} 3 \\ 6 \end{Vmatrix}.$$

Матрицю можна вважати рядком стовпців або стовпцем рядків.

$$A_{m\times n}=\left\|a_{ij}\right\|_{m\times n}=\begin{Vmatrix}\vec{a}_1 & \vec{a}_2 & \dots & \vec{a}_n\\ \downarrow & \downarrow & \dots & \downarrow\end{Vmatrix}=\begin{Vmatrix}\overleftarrow{a}_1 & \to\\ \overleftarrow{a}_2 & \to\\ \dots & \\ \overleftarrow{a}_m & \to\end{Vmatrix}.$$

1.1.2. Типи матриць

1. Матрицю розміром $m\times n$, усі елементи якої нулі, звуть *нульовою матрицею* (позначають $O_{m\times n}$).

2. Якщо $m=n$, то матрицю A звуть *квадратною матрицею порядку* n. Набір елементів $a_{11},a_{22},\dots,a_{nn}$ утворює *головну діагональ*, а набір $a_{n1},a_{n-12},\dots,a_{1n}$ — *побічну діагональ*.

Приміром, матриця

$$A=\begin{Vmatrix}1 & 2 & 3\\ 4 & 5 & 6\\ 7 & 8 & 9\end{Vmatrix}$$

— квадратна матриця 3-го порядку; елементи $1,5,9$ творять головну діагональ, а елементи $7,5,3$ — побічну.

3. Квадратну матрицю, всі елементи якої нижче (вище) головної діагоналі дорівнюють нулеві, звуть *верхньою* (*нижньою*) *трикутною матрицею* (рис. 1.1).

$$\begin{Vmatrix}a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n}\\ 0 & a_{22} & \dots & a_{2n}\\ \dots & \dots & \dots & \dots\\ 0 & 0 & \dots & a_{nn}\end{Vmatrix}\qquad\qquad\begin{Vmatrix}a_{11} & 0 & \dots & 0\\ a_{21} & a_{22} & \dots & 0\\ \dots & \dots & \dots & \dots\\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn}\end{Vmatrix}$$

Рис. 1.1

4. Квадратну матрицю, всі елементи якої, крім, можливо, елементів головної діагоналі, дорівнюють нулеві, звуть *діагональною матрицею* (рис. 1.2).

$$\begin{Vmatrix}a_{11} & 0 & \dots & 0\\ 0 & a_{22} & \dots & 0\\ \dots & \dots & \dots & \dots\\ 0 & 0 & \dots & a_{nn}\end{Vmatrix}$$

Рис. 1.2

5. Діагональну матрицю порядку n, всі елементи головної діагоналі якої дорівнюють одиниці, звуть *одиничною матрицею* і позначають

$$E_n = \begin{Vmatrix} 1 & & \text{0} \\ & \ddots & \\ \text{0} & & 1 \end{Vmatrix}_{n \times n}.$$

Приміром,

$$E_2 = \begin{Vmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{Vmatrix}, \quad E_3 = \begin{Vmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{Vmatrix}.$$

6. Матрицю розміром $1 \times n$ звуть *матрицею-рядком* ($\Leftrightarrow$ рядком) завдовжки n.

7. Матрицю розміром $m \times 1$ звуть *матрицею-стовпцем* ($\Leftrightarrow$ стовпцем) заввишки m.

1.2. Лінійні дії над стовпцями (рядками) матриці

Лінійними діями звуть додавання та множення на число. Оскільки надалі доведеться додавати стовпці (рядки) матриці та множити всі елементи деякого стовпця (рядка) на одне й те саме число, розгляньмо ці дії над стовпцями (рядками).

Нехай задано два стовпці $\vec{x} = \|x_i\|_m$ та $\vec{y} = \|y_i\|_m$.

Два стовпці $\vec{x}$ та $\vec{y}$ звуть *рівними*, якщо вони мають однакову висоту і рівні поелементно:

$$\boxed{\vec{x} \overset{\text{def}}{=} \vec{y} \Leftrightarrow x_i = y_i, i = \overline{1,m}} \Leftrightarrow \begin{Vmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_m \end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \dots \\ y_m \end{Vmatrix} \overset{\text{def}}{\Leftrightarrow} \begin{matrix} x_1 = y_1 \\ x_2 = y_2 \\ \dots\dots\dots\dots \\ x_m = y_m. \end{matrix}$$

Сумою двох *стовпців* $\vec{x}$ та $\vec{y}$ однакової висоти звуть стовпець, кожен елемент якого дорівнює сумі відповідних елементів стовпців-доданків:

$$\boxed{\vec{x} + \vec{y} \overset{\text{def}}{=} \|x_i + y_i\|^m} \Leftrightarrow \begin{Vmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_m \end{Vmatrix} + \begin{Vmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \dots \\ y_m \end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix} x_1 + y_1 \\ x_2 + y_2 \\ \dots \\ x_m + y_m \end{Vmatrix}.$$

Добутком стовпця $\vec{x}$ на число α звуть стовпець, кожен елемент якого дорівнює відповідному елементові стовпця $\vec{x}$, помноженому на це число:

$$\boxed{\alpha\vec{x} \overset{\text{def}}{=} \|\alpha x_i\|_m} \Leftrightarrow \alpha \begin{Vmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_m \end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix} \alpha x_1 \\ \alpha x_2 \\ \dots \\ \alpha x_m \end{Vmatrix}.$$

Під *різницею* $\vec{x} - \vec{y}$ стовпців $\vec{x}$ та $\vec{y}$ однакової висоти розуміють стовпець $\vec{x} + (-1)\vec{y}$; *нульовим стовпцем* $\vec{0}$ звуть стовпець, усі елементи якого дорівнюють нулеві.

Так само запроваджують поняття рівності рядків, дій додавання та множення рядка на число.

Означення 1.2. *Лінійною комбінацією стовпців* $\vec{x}_1, \dots, \vec{x}_n$ однакової висоти з коефіцієнтами $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$ звуть стовпець (рис. 1.4)

$$\boxed{\vec{y} \overset{\text{def}}{=} \alpha_1 \vec{x}_1 + \alpha_2 \vec{x}_2 + \dots + \alpha_n \vec{x}_n \overset{\text{den}}{=} \sum_{k=1}^{n} \alpha_k \vec{x}_k.}$$

$$\begin{Vmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \dots \\ y_m \end{Vmatrix} = \alpha_1 \begin{Vmatrix} x_{11} \\ x_{21} \\ \dots \\ x_{m1} \end{Vmatrix} + \alpha_2 \begin{Vmatrix} x_{12} \\ x_{22} \\ \dots \\ x_{m2} \end{Vmatrix} + \dots + \alpha_n \begin{Vmatrix} x_{1n} \\ x_{2n} \\ \dots \\ x_{mn} \end{Vmatrix}.$$

Рис. 1.4

Так само означують лінійну комбінацію рядків.

1.3. Лінійні дії над матрицями

Означимо дії з матрицями, розглядаючи їх і як набори чисел з двома індексами, і як рядки стовпців (стовпці рядків) їхніх елементів.

Нехай

$$A = \left\| a_{ij} \right\|_{m \times n} = \left\| \vec{a}_j \right\|_n = \left\| \overleftarrow{a}_i \right\|_m,$$

$$B = \left\| b_{ij} \right\|_{m \times n} = \left\| \vec{b}_j \right\|_n = \left\| \overleftarrow{b}_i \right\|_m.$$

Означення 1.3. Матриці A та B звуть *рівними,* якщо вони:
1) однакового розміру;
2) рівні поелементно (постовпцево, порядково).

$$\boxed{A = B \overset{\text{def}}{\Leftrightarrow} a_{ij} = b_{ij}, i = \overline{1,m}, j = \overline{1,n};}$$

$$A = B \overset{\text{def}}{\Leftrightarrow} \vec{a}_j = \vec{b}_j, j = \overline{1,n};$$

$$A = B \overset{\text{def}}{\Leftrightarrow} \overleftarrow{a}_i = \overleftarrow{b}_i, i = \overline{1,m}.$$

Означення 1.4. *Сумою матриць* A та B однакового розміру звуть матрицю $A + B$, кожен елемент (стовпець, рядок) якої дорівнює сумі відповідних елементів (стовпців, рядків) матриць-доданків:

$$\boxed{A + B \overset{\text{def}}{=} \left\| a_{ij} + b_{ij} \right\|_{mn}} \overset{\text{def}}{=} \left\| \vec{a}_j + \vec{b}_j \right\|_n \overset{\text{def}}{=} \left\| \overleftarrow{a}_i + \overleftarrow{b}_i \right\|_m.$$

Приміром,

$$\begin{Vmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 4 & 5 & 6 \end{Vmatrix} + \begin{Vmatrix} -1 & 0 & 1 \\ 2 & -3 & 4 \end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix} 1 + (-1) & 2 + 0 & 3 + 1 \\ 4 + 2 & 5 + (-3) & 6 + 4 \end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix} 0 & 2 & 4 \\ 6 & 2 & 10 \end{Vmatrix}.$$

Означення 1.5. *Добутком матриці* A *на число* $\alpha \in \mathbb{R}$ звуть матрицю αA, кожен елемент (стовпець, рядок) якої дорівнює добуткові числа α на елемент (стовпець, рядок,) матрицi A:

$$\boxed{\alpha A \overset{\text{def}}{=} \|\alpha a_{ij}\|_{m\times n}} \overset{\text{def}}{=} \|\alpha \vec{a}_j\|_n \overset{\text{def}}{=} \|\alpha \overleftarrow{a}_i\|_m .$$

Приміром,

$$2\begin{Vmatrix}1 & -2\\ 0 & 3\\ -4 & 5\end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix}2\cdot 1 & 2\cdot(-2)\\ 2\cdot 0 & 2\cdot 3\\ 2\cdot(-4) & 2\cdot 5\end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix}2 & -4\\ 0 & 6\\ -8 & 10\end{Vmatrix}.$$

Під *різницею матриць* A та B однакового розміру розуміють матрицю

$$A + (-B) \overset{\text{den}}{=} A - B,$$

де $-B = (-1)B$ — *протилежна* до B *матриця*.

Додавання матриць та множення матриці на число, які звуть *лінійними діями над матрицями*, мають властивості (для довільних $A_{m\times n}, B_{m\times n}, C_{m\times n}$ та чисел $\alpha, \beta \in \mathbb{R}$):

1) $A + B = B + A$ (комутативність додавання матриць);
2) $A + (B + C) = (A + B) + C$ (асоціативність додавання матриць);
3) $A + O_{m\times n} = A$ (існування нульової матриці);
4) $A + (-A) = O_{m\times n}$ (існування протилежної матриці);
5) $1 \cdot A = A$;
6) $(\alpha + \beta)\cdot A = \alpha \cdot A + \beta \cdot A$ (дистрибутивність множення матриці на число щодо додавання чисел);
7) $\alpha \cdot (A + B) = \alpha \cdot A + \alpha \cdot B$ (дистрибутивність множення матриці на число щодо додавання матриць);
8) $\alpha \cdot (\beta \cdot A) = (\alpha\beta)\cdot A$ (асоціативність множення матриці на число).

Під лінійною комбінацією матриць однакового розміру A та B з коефіцієнтами α та β звуть матрицю

$$\alpha A + \beta B.$$

1.4. Нелінійні дії над матрицями

1.4.1. Множення матриць

Означимо спершу дію множення рядка на стовпець.

Добутком рядка $\overleftarrow{x} = \|x_j\|_n$ *на стовпець* $\vec{y} = \|y_i\|_n$ звуть число, яке дорівнює сумі добутків відповідних елементів:

$$\boxed{\overleftarrow{x}\cdot\vec{y} \overset{\text{def}}{=} x_1y_1 + x_2y_2 + \ldots + x_ny_n \overset{\text{den}}{=} \sum_{k=1}^{n} x_ky_k.}$$

$$\begin{Vmatrix}x_1 & x_2 & \ldots & x_n\end{Vmatrix}\cdot\begin{Vmatrix}y_1\\ y_2\\ \ldots\\ y_n\end{Vmatrix} = x_1y_1 + x_2y_2 + \ldots + x_ny_n.$$

Рис. 1.5

Приміром,

$$\begin{Vmatrix} 1 & 2 & 3 \end{Vmatrix} \cdot \begin{Vmatrix} 0 \\ -2 \\ 4 \end{Vmatrix} = 1 \cdot 0 + 2 \cdot (-2) + 3 \cdot 4 = 8.$$

Матриці A та B звуть *узгодженими*, якщо кількість стовпців матриці A дорівнює кількості рядків матриці B ($\Leftrightarrow$«довжина» матриці A дорівнює «висоті» матриці B).

Приміром, матриці

$$A_{3\times 2} = \begin{Vmatrix} 1 & 4 \\ 2 & 5 \\ 3 & 6 \end{Vmatrix} \text{ та } B_{2\times 2} = \begin{Vmatrix} 2 & 3 \\ -3 & 0 \end{Vmatrix}$$

узгоджені, бо рядок матриці A та стовпець матриці B містить по два елементи; матриці $B_{2\times 2}$ та $A_{3\times 2}$ — неузгоджені, бо рядок матриці B містить два елементи, а стовпець матриці A — три елементи.

Означення 1.6. *Добутком* узгоджених *матриць* $A_{m\times l}$ та $B_{l\times n}$ звуть матрицю $C_{m\times n} = A \cdot B$, кожний елемент $c_{ij}, i = \overline{1,m}$, $j = \overline{1,n}$, якої дорівнює добуткові i-го рядка матриці A на j-й стовпець матриці B (рис. 1.6):

$$\boxed{A_{m\times l} \cdot B_{l\times n} = C_{m\times n} = \left\| c_{ij} \right\|_{mn} \overset{\text{def}}{=} \left\| \overleftarrow{a}_i \cdot \vec{b}_j \right\|_{mn}} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow c_{ij} = a_{i1}b_{1j} + a_{i2}b_{2j} + \ldots + a_{il}b_{lj} = \sum_{s=1}^{l} a_{is}b_{sj},$$

$$i = \overline{1,m}, j = \overline{1,n}.$$

$$\begin{array}{r} \\ \\ \overleftarrow{a}_i \\ \\ \\ \end{array} \left\| \begin{matrix} a_{11} & \cdots & a_{1l} \\ \cdots & \cdots & \cdots \\ a_{i1} & \cdots & a_{il} \\ \cdots & \cdots & \cdots \\ a_{m1} & \cdots & a_{ml} \end{matrix} \right\| \begin{array}{c} \begin{matrix} \phantom{b_{11}} & & \vec{b}_j & & \phantom{b_{1n}} \end{matrix} \\ \left\| \begin{matrix} b_{11} & \vdots & b_{1j} & \vdots & b_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ b_{l1} & \vdots & b_{lj} & \vdots & b_{ln} \end{matrix} \right\| \end{array} = \begin{array}{c} \begin{matrix} \phantom{c_{11}} & j\text{-й ст.} & \phantom{c_{1n}} \end{matrix} \\ \left\| \begin{matrix} c_{11} & \vdots & c_{1n} \\ \cdots & c_{ij} & \cdots \\ c_{m1} & \vdots & c_{mn} \end{matrix} \right\| \end{array} \begin{array}{l} \\ i\text{-й р.} \\ \end{array}$$

Рис. 1.6

Приміром,

$$AB = \begin{Vmatrix} \boxed{1 \quad 2 \quad 3} \\ 1 \quad 0 \quad -1 \end{Vmatrix} \cdot \begin{Vmatrix} 3 & \boxed{4} & 5 \\ 6 & \boxed{0} & -2 \\ 7 & \boxed{1} & 8 \end{Vmatrix} =$$

$$= \left\Vert \begin{array}{c:c:c} 1\cdot 3+2\cdot 6+3\cdot 7 & \boxed{1\cdot 4+2\cdot 0+3\cdot 1} & 1\cdot 5+2\cdot(-2)+3\cdot 8 \\ 1\cdot 3+0\cdot 6+(-1)\cdot 7 & 1\cdot 4+0\cdot 0+(-1)\cdot 1 & 1\cdot 5+0\cdot(-2)+(-1)\cdot 8 \end{array} \right\Vert =$$

$$= \begin{Vmatrix} 36 & 7 & 25 \\ -4 & 3 & -3 \end{Vmatrix}.$$

Зауваження 1.1.

1. Множення матриць не комутативне! Тобто, якщо існує добуток AB, то може не існувати добуток BA, але, навіть, коли існують обидва — вони можуть не бути рівними. Приміром,

$$AB = \begin{Vmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 0 \end{Vmatrix} \cdot \begin{Vmatrix} 0 & 0 \\ 1 & 0 \end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{Vmatrix};$$

$$BA = \begin{Vmatrix} 0 & 0 \\ 1 & 0 \end{Vmatrix} \cdot \begin{Vmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 0 \end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix} 0 & 0 \\ 1 & 0 \end{Vmatrix};$$

$$AB \neq BA.$$

2. Бачимо, крім того, що добуток ненульових матриць виявився нульовою матрицею!

Якщо які-небудь матриці A та B справджують співвідношення $AB = BA$, то їх звуть *переставними*.

З узгодженості матриць випливає, що переставними можуть бути лише квадратні матриці.

Одинична матриця E_n та нульова матриця O_n порядку n переставні з будь-якою квадратною матрицею того ж порядку:

$$AE_n = E_nA = A;$$

$$O_nA = AO_n = O_n.$$

Слушність запровадженого множення матриць можна обґрунтувати (див. *п. 1.5.1*).

Вправа 1.1.

Переконатись, що:

1) стовпець $A\vec{x}$ є лінійною комбінацією стовпців матриці A з коефіцієнтами — елементами стовпця $\vec{x}$;

2) j-й стовпець матриці AB є лінійною комбінацією стовпців матриці A з коефіцієнтами, рівними елементам j-го стовпця матриці B;

3) i-й рядок матриці AB є лінійною комбінацією рядків матриці B з коефіцієнтами, рівними елементам i-го рядка матриці A.

Розв'язання вправи 1.1 див. у *п. 1.5.2.*

Множення матриць (для довільних узгоджених матриць A, B, C та числа $\lambda \in \mathbb{R}$) має властивості :

1) $A_{m\times n}\cdot(B_{n\times l}\cdot C_{l\times p}) = (A\cdot B)\cdot C$ (асоціативність множення матриць);

2) $C_{l\times m}\cdot(A_{m\times n} + B_{m\times n}) = C\cdot A + C\cdot B$,
$(A_{m\times n} + B_{m\times n})\cdot C_{n\times l} = A\cdot C + B\cdot C$ (дистрибутивність множення матриць щодо додавання матриць);

3) $\lambda(A_{m\times n}\cdot B_{n\times l}) = (\lambda A)\cdot B = A\cdot(\lambda B)$ (дистрибутивність множення матриць щодо множення на число);

4) $A_{m\times n}\cdot E_n = E_m\cdot A_{m\times n} = A$ (існування одиничної матриці);

5) $A_{m\times n}\cdot O_{n\times l} = O_{m\times l}$; $O_{l\times m}\cdot A_{m\times n} = O_{l\times n}$ (існування нульової матриці).

Матрицю A можна помножити саму на себе тоді й лише тоді, коли вона квадратна. Натуральний степінь k квадратної матриці A розуміють як

$$A^k = \underbrace{AA...A}_{k \text{ разів}}.$$

Якщо

$$f(x) = a_k x^k + ... + a_1 x + a_0,$$

то многочленом від матриці $f(A)$ ($\Leftrightarrow$*матричним многочленом*) звуть вираз

$$f(A) \overset{\text{def}}{=} a_k A^k + ... + a_1 A + a_0 E_n \quad (A^0_{n\times n} = E_n).$$

1.4.2. Транспонування матриць

Дію, яка переводить рядок у стовпець, і навпаки, звуть *транспонуванням* і позначають

$$\overleftarrow{x} \xrightarrow{T} \vec{x}, \quad \vec{x} \xrightarrow{T} \overleftarrow{x} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow \begin{Vmatrix} x_1 & \dots & x_n \end{Vmatrix} \xrightarrow{T} \begin{Vmatrix} x_1 \\ \dots \\ x_n \end{Vmatrix}, \quad \begin{Vmatrix} x_1 \\ \dots \\ x_n \end{Vmatrix} \xrightarrow{T} \begin{Vmatrix} x_1 & \dots & x_n \end{Vmatrix}.$$

Приміром,

$$\begin{Vmatrix} 1 \\ 2 \\ 3 \end{Vmatrix} \xrightarrow{T} \begin{Vmatrix} 1 & 2 & 3 \end{Vmatrix}.$$

Означення 1.7. *Транспонованою матрицею* A^T *до матриці*

$$A = \|a_{ij}\|_{mn} = \|\vec{a}_j\|_n = \|\overleftarrow{a}_i\|_m = \begin{Vmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \dots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{Vmatrix}$$

звуть матрицю

$$B = \begin{Vmatrix} a_{11} & a_{21} & \cdots & a_{m1} \\ a_{12} & a_{22} & \cdots & a_{m2} \\ \vdots & \cdots & \ddots & \vdots \\ a_{1n} & a_{2n} & \cdots & a_{mn} \end{Vmatrix} \overset{\text{den}}{=} A^T.$$

Отже,

$$B = A^T \overset{\text{def}}{\Leftrightarrow} b_{ij} = a_{ji}, i = \overline{1,m}, j = \overline{1,n} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow B = A^T \overset{\text{def}}{\Leftrightarrow} \vec{b}_j = \overleftarrow{a}_j, \quad j = \overline{1,n} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow B = A^T \overset{\text{def}}{\Leftrightarrow} \overleftarrow{b}_i = \vec{a}_i, \quad i = \overline{1,m}.$$

Приміром, якщо

$$A_{2\times 3} = \begin{Vmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 4 & 5 & 6 \end{Vmatrix},$$

то

$$A^T = \begin{Vmatrix} 1 & 4 \\ 2 & 5 \\ 3 & 6 \end{Vmatrix} = B_{3\times 2}.$$

Тобто стовпці (рядки) матриці A перетворились на рядки (стовпці) матриці A^T.

Транспонування матриць має властивості:

1) $(A^T)^T = A$;

2) $(A + B)^T = A^T + B^T$;

3) $(\alpha A)^T = \alpha A^T$;

4) $(AB)^T = B^T A^T$.

Отже,

$$(\vec{x}^T)^T = \vec{x}, (\overleftarrow{x}^T)^T = \overleftarrow{x}.$$

Вправа 1.2. Довести, що $(AB)^T = B^T A^T$.

Розв'язання вправи 1.2 див. у *п. 1.5.3.*

Матрицю A звуть *симетричною*, якщо $A^T = A$ і *кососиметричною*, якщо $A^T = -A$.

Добуток $C = AA^T$ кожної матриці на транспоновану до неї матрицю є симетричною матрицею, оскільки

$$C^T = (AA^T)^T = (A^T)^T A^T = AA^T = C.$$

1.4.3. Обернення матриць

Ділення для матриць не запроваджують, але можливо побудувати аналог ділення для матриць — множення на обернену матрицю.

Означення 1.8. Матрицю $A_{n\times n}$ звуть *оборотною*, якщо існує матриця B:
$$AB = BA = E_n.$$
Матрицю B звуть *оберненою до матриці* A і позначають
$$B \overset{\text{den}}{=} A^{-1}.$$
Матриці A та B — *взаємообернені*.

Зауваження 1.2. 1. Взаємообернені матриці — переставні.
2. Оскільки $E_n E_n = E_n$, то $(E_n)^{-1} = E_n$.

Теорема 1.1. Якщо обернена матриця існує, то вона єдина.

► Нехай матриці A_1^{-1}, A_2^{-1} обернені до $A_{n\times n}$. Тоді
$$A_1^{-1} = A_1^{-1}E_n = A_1^{-1}(AA_2^{-1}) = (A_1^{-1}A)A_2^{-1} = E_nA_2^{-1} = A_2^{-1}.◄$$

Обернення матриць (для оборотних матриць A та B) має властивості:
1) $(A^{-1})^{-1} = A$;
2) $(A^{-1})^k = (A^k)^{-1}, \forall k \in \mathbb{N}$;
3) $(AB)^{-1} = B^{-1}A^{-1}$;
4) $(A^{-1})^T = (A^T)^{-1}$.

Доведення властивостей 3) та 4) див. у *п. 1.5.4.*

З'ясування умови оборотності матриці і знаходження оберненої матриці вимагає вивчення важливих характеристик матриці — визначника матриці та рангу матриці, які будуть запроваджені в наступних модулях.

Зауваження 1.3. Множина матриць є розширенням множини дійсних чисел, але в такій розширеній множині втрачено комутативність множення.

Вправа 1.3. Задано матрицю $A(\alpha) = \begin{Vmatrix} \cos\alpha & -\sin\alpha \\ \sin\alpha & \cos\alpha \end{Vmatrix}$. Довести, що:
1) $A(\alpha)A(\beta) = A(\alpha+\beta)$;
2) $A^{-1}(\alpha) = A(-\alpha)$;
3) $A^{-1}(\alpha) = A^T(\alpha)$.

Розв'язання вправи 1.3 див. у *п. 1.5.5.*

1.5. Додаткові відомості

1.5.1. Обґрунтування слушності запровадженого множення матриць

Означення добутку матриць формулюють складніше і здається менш природнім, аніж означення суми. Подане означення (можливі й інші) широко застосовують.

1. Добуток квадратної матриці A порядку m на стовпець $\vec{x}$ заввишки m є стовпцем заввишки m:

$$A\vec{x} = \left\| \overleftarrow{a}_i \right\|_m \vec{x} = \left\| \begin{matrix} \overleftarrow{a}_1 \longrightarrow \\ \overleftarrow{a}_2 \longrightarrow \\ \dots \\ \overleftarrow{a}_m \longrightarrow \end{matrix} \right\| \left\| \begin{matrix} \vec{x} \\ \\ \downarrow \\ \\ \end{matrix} \right\| = \left\| \begin{matrix} \overleftarrow{a}_1 \cdot \vec{x} \\ \overleftarrow{a}_2 \cdot \vec{x} \\ \dots \\ \overleftarrow{a}_m \cdot \vec{x} \end{matrix} \right\| = \left\| \begin{matrix} a_{11}x_1 + \dots + a_{1m}x_m \\ a_{21}x_1 + \dots + a_{2m}x_m \\ \dots \\ a_{m1}x_1 + \dots + a_{mm}x_m \end{matrix} \right\|.$$

У зворотному порядку ці матриці перемножити не можна, тобто добуток $\vec{x}A$ не означений.

2. Добуток рядка завдовжки n на квадратну матрицю A порядку n є рядком завдовжки n:

$$\overleftarrow{x}A = \overleftarrow{x} \left\| \vec{a}_j \right\|_n = \left\| \overleftarrow{x} \longrightarrow \right\| \left\| \begin{matrix} \vec{a}_1 & \vec{a}_2 & \dots & \vec{a}_n \\ \downarrow & \downarrow & \dots & \downarrow \end{matrix} \right\| = \left\| \overleftarrow{x} \cdot \vec{a}_1 \quad \overleftarrow{x} \cdot \vec{a}_2 \quad \dots \quad \overleftarrow{x} \cdot \vec{a}_n \right\|.$$

3. Добуток стовпця заввишки m на рядок завдовжки n є матрицею розміром $m \times n$:

$$\vec{x} \cdot \overleftarrow{y} = \left\| a_{ij} \right\|_{mn},$$

де $a_{ij} = x_i y_j, i = \overline{1, m}, j = \overline{1, n}.$

4. Перехід від змінних x_1, x_2 до змінних y_1, y_2 за формулами

$$\begin{cases} y_1 = a_{11}x_1 + a_{12}x_2, \\ y_2 = a_{21}x_1 + a_{22}x_2 \end{cases}$$

звуть лінійним перетворенням змінних x_1, x_2.

Під добутком двох лінійних перетворень розуміють послідовне застосуванням цих перетворень. Так, якщо до перетворення

$$\begin{cases} y_1 = a_{11}x_1 + a_{12}x_2, \\ y_2 = a_{21}x_1 + a_{22}x_2, \end{cases}$$

з матрицею

$$A = \left\| \begin{matrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{matrix} \right\|$$

застосувати лінійне перетворення

$$\begin{cases} z_1 = b_{11}y_1 + b_{12}y_2, \\ z_2 = b_{21}y_1 + b_{22}y_2 \end{cases}$$

з матрицею

$$B = \left\| \begin{matrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{matrix} \right\|$$

і змінні z_1 та z_2 виразити через x_1 та x_2, то перше перетворення буде помножене на друге. Результатом такого послідовного застосування перетворень (добутком перетворень) буде:

$$\begin{cases} z_1 = (b_{11}a_{11} + b_{12}a_{21})x_1 + (b_{11}a_{12} + b_{12}a_{22})x_2, \\ z_2 = (b_{21}a_{11} + b_{22}a_{21})x_1 + (b_{21}a_{12} + b_{22}a_{22})x_2. \end{cases}$$

Матрицю добутку перетворень слушно взяти за добуток матриць перетворень, причому справа запишімо матрицю першого перетворення:

$$BA = \begin{Vmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{Vmatrix} \begin{Vmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix} b_{11}a_{11} + b_{12}a_{21} & b_{11}a_{12} + b_{12}a_{22} \\ b_{21}a_{11} + b_{22}a_{21} & b_{21}a_{12} + b_{22}a_{22} \end{Vmatrix}.$$

Отже, матриця у правій частині цієї рівності відповідає *означенню 1.6*, що й «виправдовує» саме таке означення добутку двох матриць.

1.5.2. Розв'язання вправи 1.1

1)

$$A\vec{x} = \|\overleftarrow{a}_i\|_m \vec{x} = \begin{Vmatrix} \overleftarrow{a}_1 \longrightarrow \\ \overleftarrow{a}_2 \longrightarrow \\ \dots \\ \overleftarrow{a}_m \longrightarrow \end{Vmatrix} \begin{Vmatrix} \vec{x} \\ \\ \downarrow \\ \end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix} \overleftarrow{a}_1 \cdot \vec{x} \\ \overleftarrow{a}_2 \cdot \vec{x} \\ \dots \\ \overleftarrow{a}_m \cdot \vec{x} \end{Vmatrix} =$$

$$= \begin{Vmatrix} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1m}x_m \\ a_{21}x_2 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2m}x_m \\ \dots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mm}x_m \end{Vmatrix} = x_1 \begin{Vmatrix} a_{11} \\ a_{21} \\ \dots \\ a_{m1} \end{Vmatrix} + x_2 \begin{Vmatrix} a_{12} \\ a_{22} \\ \dots \\ a_{m2} \end{Vmatrix} + \dots + x_m \begin{Vmatrix} a_{1m} \\ a_{2m} \\ \dots \\ a_{mm} \end{Vmatrix} =$$

$$= x_1\vec{a}_1 + x_2\vec{a}_2 + \dots + x_m\vec{a}_m.$$

2) $C = A_{m\times l}B_{l\times n} = \|\vec{c}_j\|_n ; \forall j = \overline{1,n}$:

$$\vec{c}_j = \begin{Vmatrix} \overleftarrow{a}_1 \cdot \vec{b}_j \\ \dots \\ \overleftarrow{a}_m \cdot \vec{b}_j \end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix} a_{11}b_{1j} + a_{12}b_{2j} + \dots + a_{1l}b_{lj} \\ \dots \\ a_{m1}b_{1j} + a_{m2}b_{2j} + \dots + a_{ml}b_{lj} \end{Vmatrix} =$$

$$= b_{1j} \begin{Vmatrix} a_{11} \\ \dots \\ a_{m1} \end{Vmatrix} + b_{2j} \begin{Vmatrix} a_{12} \\ \dots \\ a_{m2} \end{Vmatrix} + \dots + b_{lj} \begin{Vmatrix} a_{1l} \\ \dots \\ a_{ml} \end{Vmatrix} =$$

$$= b_{1j}\vec{a}_1 + b_{2j}\vec{a}_2 + \dots + b_{lj}\vec{a}_l.$$

3) $C = A_{m\times l}B_{l\times n} = \|\overleftarrow{c}_i\|_m ; \forall i = \overline{1,m}$:

$$\overleftarrow{c_i} = \left\| \overleftarrow{a_i} \cdot \overrightarrow{b_1} \quad \ldots \quad \overleftarrow{a_i} \cdot \overrightarrow{b_n} \right\| =$$

$$= \left\| a_{i1}b_{11} + a_{i2}b_{21} + \ldots + a_{il}b_{l1} \quad \ldots \quad a_{i1}b_{1n} + a_{i2}b_{2n} + \ldots + a_{il}b_{ln} \right\| =$$

$$= a_{i1} \left\| b_{11} \quad \ldots \quad b_{1n} \right\| + a_{i2} \left\| b_{21} \quad \ldots \quad b_{2n} \right\| + \ldots + a_{il} \left\| b_{l1} \quad \ldots \quad b_{ln} \right\| =$$

$$= a_{i1}\overleftarrow{b_1} + a_{i2}\overleftarrow{b_2} + \ldots + a_{il}\overleftarrow{b_l}.$$

1.5.3. Розв'язання вправи 1.2

Справді, в матриці $(AB)^T$ елемент, що стоїть на перетині i-го рядка та j-го стовпця, дорівнює елементові матриці AB, що стоїть на перетині j-го рядка та i-го стовпця, тобто сумі

$$\sum_{s=1}^{l} a_{js}b_{si}.$$

Але цей вираз — сума добутків елементів i-го рядка матриці B^T на відповідні елементи j-го стовпця матриці A^T, тобто дорівнює елементові з «адресою» (i, j) матриці $B^T A^T$.

1.5.4. Доведення властивостей оберненої матриці

3) $E_n = AA^{-1} = AE_nA^{-1} = ABB^{-1}A^{-1} = (AB)(B^{-1}A^{-1})$,

$$E_n = (B^{-1}A^{-1})(AB) \Rightarrow (AB)^{-1} = B^{-1}A^{-1}.$$

4) $AA^{-1} = A^{-1}A = E_n \Rightarrow (AA^{-1})^T = (A^{-1}A)^T = (E_n)^T = E_n \Rightarrow$

$$\Rightarrow (A^{-1})^T A^T = A^T(A^{-1})^T = E_n \Rightarrow (A^{-1})^T = (A^T)^{-1}.$$

1.5.5. Розв'язання вправи 1.3

1) $A(\alpha)A(\beta) =$

$$\begin{Vmatrix} \cos\alpha & -\sin\alpha \\ \sin\alpha & \cos\alpha \end{Vmatrix} \cdot \begin{Vmatrix} \cos\beta & -\sin\beta \\ \sin\beta & \cos\beta \end{Vmatrix} =$$

$$= \begin{Vmatrix} (\cos\alpha\cos\beta - \sin\alpha\sin\beta) & (-\cos\alpha\sin\beta - \sin\alpha\cos\beta) \\ (\sin\alpha\cos\beta + \cos\alpha\sin\beta) & (-\sin\alpha\sin\beta + \cos\alpha\cos\beta) \end{Vmatrix} =$$

$$= \begin{Vmatrix} \cos(\alpha+\beta) & -\sin(\alpha+\beta) \\ \sin(\alpha+\beta) & \cos(\alpha+\beta) \end{Vmatrix} = A(\alpha+\beta);$$

2) $A(-\alpha)A(\alpha) =$

$$= \begin{Vmatrix} \cos\alpha & \sin\alpha \\ -\sin\alpha & \cos\alpha \end{Vmatrix} \begin{Vmatrix} \cos\alpha & -\sin\alpha \\ \sin\alpha & \cos\alpha \end{Vmatrix} =$$

$$= \begin{Vmatrix} \cos^2\alpha + \sin^2\alpha & -\cos\alpha\sin\alpha + \sin\alpha\cos\alpha \\ -\sin\alpha\cos\alpha + \cos\alpha\sin\alpha & \cos^2\alpha + \sin^2\alpha \end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{Vmatrix};$$

$$A(\alpha)A(-\alpha) = \begin{Vmatrix} \cos\alpha & -\sin\alpha \\ \sin\alpha & \cos\alpha \end{Vmatrix} \begin{Vmatrix} \cos\alpha & \sin\alpha \\ -\sin\alpha & \cos\alpha \end{Vmatrix} = \begin{Vmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{Vmatrix} \Rightarrow A^{-1}(\alpha) = A(-\alpha);$$

3) $A^T =$

$$= \begin{Vmatrix} \cos\alpha & \sin\alpha \\ -\sin\alpha & \cos\alpha \end{Vmatrix} = A(-\alpha) = A^{-1}(\alpha).$$